

ДОКУМЕНТИ, ЗА ЯКИМИ ВСТАНОВЛЮЄТЬСЯ ОСОБА: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Ірина Лихолат,
приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу,
кандидат юридичних наук

Встановлення особи громадянина, який особисто звернувся за вчиненням нотаріальної дії, – перший етап діяльності нотаріуса. На цьому етапі найважливішим є детальний аналіз документа, за яким встановлюється особа. Вкрай важлива не тільки перевірка його дійсності та реквізитів, але й з'ясування того, чи може саме цей документ бути використаним з метою встановлення особи та визначення її громадянства.

Чинним законодавством України чітко встановлено коло осіб, які вчиняють нотаріальні дії, зазначені конкретні дії, які ці особи мають право вчиняти, та представлено перелік документів, що можуть бути використані для встановлення особи. Перелік документів міститься у Законі України «Про нотаріат» (чинність цього нормативного акта розповсюджується на всіх осіб, які вчиняють нотаріальні дії), Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (розповсюджується на нотаріусів України – нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси)), Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України (розповсюджується на посадових осіб виконавчих комітетів сільських,

селищних, міських Рад), Положенні «Про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України» (розповсюджується на консулів України) та Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених (розповсюджується на начальників госпіталів, санаторіїв, інших військово-лікувальних закладів, їх заступників з медичної частини, старших лікарів або чергових лікарів, командирів (начальників) військових

частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, головних лікарів, їх заступників з медичної частини, чергових лікарів лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, директорів або головних лікарів будинків для осіб похилого віку та інвалідів, начальників установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, капітанів морських або річкових суден, що плавають під прапором України, начальників пошукових або інших експедицій, начальників слідчих ізоляторів).

Назва нормативно-правового акта	Перелік документів, за яким встановлюється особа
<p>Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року за № 3425-XII</p>	<p>Стаття 43. Установлення особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії.</p> <p>Встановлення особи здійснюється за паспортом або за іншими документами, які унеможливають виникнення будь-яких сумнівів щодо особи громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії (паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний чи службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, національний паспорт іноземця або документ, що його замінює, посвідчення інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи). Посвідчення водія, особи моряка, інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи, не можуть бути використані громадянином України для встановлення його особи під час укладення правочинів. Особа віком до 16 років встановлюється за свідоцтвом про народження за умови підтвердження батьками (одним з батьків) того, що ця особа є їх дитиною.</p> <p>Стаття 44. Визначення обсягу цивільної дієздатності фізичних осіб і перевірка цивільної правоздатності та дієздатності юридичних осіб, перевірка повноважень представника фізичної або юридичної особи. Встановлення намірів сторін вчиняти правочин.</p> <p>Під час посвідчення правочинів визначається обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб, які беруть у них участь... Визначення обсягу цивільної дієздатності фізичної особи здійснюється за паспортом або іншими документами, передбаченими статтею 43 цього Закону (крім посвідчення водія, особи моряка, інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, виданого за місцем роботи фізичної особи).</p>
<p>Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 року за № 20/5, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 3 березня 2004 року за № 283/8882</p>	<p>13. При вчиненні нотаріальних дій нотаріуси встановлюють особу учасників цивільних відносин, які особисто звернулися за вчиненням нотаріальних дій.</p> <p>Установлення особи здійснюється за паспортом або іншими документами, які унеможливають будь-які сумніви щодо особи громадянина (паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний чи службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, але не є громадянином України, національний паспорт іноземця або документ, що його замінює, посвідчення інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи). Посвідчення водія, особи моряка, інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи, не можуть бути використані громадянином України для встановлення його особи під час укладення правочинів.</p> <p>Особа неповнолітнього, до 16 років, установлюється за свідоцтвом про народження за умови підтвердження батьків (одного з батьків) про те, що ця особа є їх дитиною.</p> <p>14. При посвідченні правочину визначається обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб, які беруть участь у ньому.</p> <p>Визначення обсягу цивільної дієздатності фізичної особи здійснюється за паспортом або іншими документами, передбаченими статтею 43 Закону України «Про нотаріат» (крім посвідчення водія, особи моряка, інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, виданого за місцем роботи фізичної особи), які унеможливають виникнення будь-яких сумнівів щодо обсягу цивільної дієздатності фізичної особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії.</p>

<p>Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 25 серпня 1994 року за № 22/5</p>	<p>10. Встановлення особи здійснюється за паспортом або іншими документами, які виключають будь-які сумніви щодо особи громадянина (паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний чи службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, але не є громадянином України, національний паспорт іноземця або документ, що його замінює, свідоцтво про народження неповнолітніх, які не досягли 16 років, посвідчення водія, посвідчення, видане за місцем роботи громадянина, довідка про звільнення з місць позбавлення волі та ін.)</p>
<p>Положення «Про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України», затверджене Наказом Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України від 27 грудня 2004 року за № 142/5/310, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 грудня 2004 року за №1649/10248</p>	<p>2.3. При вчиненні нотаріальних дій консул установлює особу учасників цивільних правовідносин, які особисто звернулися за вчиненням нотаріальних дій.</p> <p>Встановлення особи здійснюється за паспортом або іншими документами, які унеможливають будь-які сумніви щодо особи громадянина. Особа неповнолітнього до 16 років встановлюється за свідоцтвом про народження за умови письмового підтвердження батьками (одним із батьків) особи їх дитини та своєї особи.</p>
<p>Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 року за № 419 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 року за № 940)</p>	<p>6. Встановлення особи здійснюється:</p> <p>громадянина України – за паспортом громадянина України, паспортом громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичним чи службовим паспортом, тимчасовим посвідченням громадянина України, виданим у зв'язку із втратою паспорта, тимчасовим посвідченням громадянина України, виданим у зв'язку з набуттям громадянства України, посвідченням особи на повернення в Україну; іноземця та особи без громадянства – за національним паспортом або документом, що його замінює, та документом чи реєстрацією паспортного документа, які підтверджують законність перебування особи в Україні (посвідка на постійне або тимчасове проживання, реєстрація паспортного документа чи довідка компетентних органів про звільнення від реєстрації на підставі міжнародних договорів, учасником яких є Україна);</p> <p>біженця – за посвідченням біженця. Посвідчення водія, посвідчення особи моряка, інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи особи, не можуть бути використані для встановлення особи, що звернулася за посвідченням заповіту чи довіреності.</p> <p>Фізична особа віком до 16 років встановлюється за свідоцтвом про народження за умови письмового підтвердження батьками (одним із батьків) особи їх дитини та своєї особи.</p> <p>Начальники установ виконання покарань та слідчих ізоляторів під час посвідчення заповітів і довіреностей встановлюють особу та перевіряють її цивільну дієздатність у порядку, передбаченому для таких установ.</p>

Результат аналізу норм, наведених у таблиці, дозволяє зробити висновки про численні розбіжності та неспівпадіння, наявні у вимогах до документів та у назвах окремих документів, які прийматимуться для встановлення особи громадянина при вчиненні нотаріальних дій. Більш того, оформлення та видача окремих документів, за якими перераховані вище нормативні акти «дозволяють» встановлювати особу громадянина, що звернувся за вчиненням нотаріальних дій, відсутні в законодавстві України взагалі, а інші – мають інше призначення, ніж посвідчення особи громадянина України.

Так, у реченнях першому та другому частини 3 статті 43 Закону України «Про нотаріат» містяться переліки документів, за якими встановлюється особа. При цьому у реченні першому надається повний перелік документів (виключний). Зауважу, що посвідчення водія у цьому реченні не представлено. А у реченні другому подається перелік документів, призначених для вчинення окремих нотаріальних дій. У цьому реченні визначається перелік тих документів, які не можуть бути використані під час вчинення правочинів, при цьому в ньому перераховані ті документи, за якими не може бути встановлено особу під час укладення правочинів. Залишається незрозумілим,

звідки в даному переліку з'являється «посвідчення водія», яке не представлено у повному переліку, адже за такою самою логікою у наведеному переліку могло б бути посилення, наприклад, на партійний квиток. Те саме – у пунктах 13 та 14 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. До речі, посвідчення водія представлене в якості документа, за яким все ж таки можливо встановлювати особу громадянина, тільки в Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України. В інших документах – Законі України «Про нотаріат», Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, міститься лише посилення на те, що «посвідченням водія не може бути використане громадянином України для встановлення його особи під час укладення правочинів».

Статтею 43 Закону України «Про нотаріат» з метою встановлення особи передбачено використання такого документа, як посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, проте, пунктом 13 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та пунктом 10 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України передбачено документ, який має іншу назву – «посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, але не є громадянином України». При цьому чинне законодавство, яке регулює порядок оформлення та видачі документа, що посвідчує особу громадянина, який мешкає в Україні, але є або громадянином іншої держави або особою без громадянства, має іншу назву – «посвідка на постійне проживання» (Порядок оформлення і видачі посвідки на постійне проживання, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2002 року за № 1983). У зв'язку з цим постає питання: який саме документ може бути використаний для встановлення особи:

- 1) посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні;
- 2) посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, але не є громадянином України;
- 3) посвідка на постійне проживання?

За посвідченнями інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни «дозволяють» встановлювати особу Закон України «Про нотаріат», Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. Проте, у переліку, наданому Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України, використання цих документів для встановлення особи громадянина не передбачено. При цьому слід пам'ятати, що у відповідності до статті 7 Закону "Про нотаріат" посадові особи виконавчих комітетів, які вчиняють нотаріальні дії, у своїй діяльності керуються законами України. Отже, зазначені посадові особи також

мають право встановлювати особу за посвідченнями інваліда чи посвідченням учасника Великої Вітчизняної війни. Відтак, нелогічно, що ці документи не зазначені в Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України. а в переліку, поданому Законом, вони є. Водночас варто нагадати наступне: стаття 4 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» встановлює, що ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни згідно з цим Законом належать: учасники бойових дій, інваліди війни, учасники війни. Отже, Законом визначено не дві, а три категорії осіб, які мають статус ветеранів війни. А пункт другий Положення про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 1994 року за № 302, містить норму про те, що посвідчення учасника бойових дій, інваліда війни, учасника війни є документами, що підтверджують статус ветеранів війни та інших осіб, на яких поширюється чинність Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", на основі якого надаються відповідні пільги і компенсації. Тобто вказані посвідчення призначені для підтвердження статусу ветерана війни та надання відповідних пільг та компенсацій. Отже, використання посвідчень інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни з метою встановлення особи при вчиненні нотаріальних дій викликає певні сумніви, так само, як і доцільність їхнього розташування у переліку документів, за яким встановлюють особу громадянина.

На довідку про звільнення з місць позбавлення волі є посилення виключно в Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України. У зв'язку з чим постає питання: чому посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад мають право встановлювати особу за цим документом, тоді як, наприклад, нотаріуси такого права не мають? Є й інше, більш серйозне питання, пов'язане зі статусом цього документа: яким саме нормативним актом передбачено оформлення та видача довідки про звільнення з місць позбавлення волі? Я, принаймні, не знайшла жодної згадки в жодному нормативному акті чинного українського законодавства на такий документ.

Ще одна загадка полягає у тому, що Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України передбачає невиключний перелік документів. Це є, як мінімум, нелогічним, з огляду вже на те, що Закон України «Про нотаріат» та інші нормативні акти подають виключний перелік таких документів. Як вчиняти посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад, якщо для встановлення особи ним було подано документ, не передбачений цим переліком (наприклад, партійний квиток, квиток для відвідування бібліотеки тощо), – невідомо.

Нарешті, останнє зауваження стосовно Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України: чинним законодавством України не передбачено існування такого органу, як виконавчий комітет сільської, селищної, міської Ради народних депутатів України. Так само не існує й відповідна посада голови виконавчого комітету сільської, селищної, міської Ради народних депутатів України. Акт, який передбачав існування такого органу та відповідної посади, а саме – Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» – втратив чинність на підставі Закону від 21 травня 1997 року за № 280/97-ВР. Чинний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року не містить такої посади, як «народний депутат України сільської, селищної, міської Ради», так само, як і органу з відповідною назвою. Натомість цей Закон міститься поняття «депутат ради». Статус народного депутата України мають виключно депутати Парламенту – Верховної Ради України. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року, встановлює, що народний депутат України – це обраний відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» представник Українського народу у Верховній Раді України.

Положення «Про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України» взагалі не містять конкретного переліку документів, обмежуючись лише загальною фразою про те, що встановлення особи здійснюється за паспортом або іншими документами, які унеможливають будь-які сумніви щодо особи громадянина. Водночас стаття Консульського статуту України, затвердженого Указом Президента України від 2 квітня 1994 року, містить норму про те, що консул вчиняє нотаріальні дії, передбачені законодавством України, а порядок вчинення цих дій визначається Законом України «Про нотаріат». Тобто консули при вчиненні нотаріальних дій так само, як і нотаріуси України під час встановлення особи громадянина, який звернувся до них, мають керуватися переліком документів, зазначених у статті 43 Закону України «Про нотаріат». До того ж консули мають керуватися у своїй діяльності ще й спеціальною нормою, викладеною у пункті 2.3 Положення «Про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України».

Найбільший за кількістю перелік документів, які можуть бути використані для встановлення особи під час вчинення нотаріальних дій, надається Порядком посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. У цьому переліку представлені ті документи, які відсутні в інших нормативно-правових актах, а саме: тимчасове посвідчення громадянина України, видане у зв'язку із втратою паспорта, тимчасове посвідчення громадянина України, видане у зв'язку з набуттям громадянства України, посвідчення особи на повернення в Україну. Однак оформлення та видача тимчасового посвідчення громадянина України, виданого у зв'язку із втратою

паспорта, та тимчасового посвідчення громадянина України, виданого у зв'язку з набуттям громадянства України, взагалі не передбачено чинним законодавством України. Чинним законодавством України передбачено оформлення та видача іншого документа. Правила оформлення та видачі тимчасового посвідчення громадянина України, які затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 року за № 1111, передбачають оформлення та видачу тимчасового посвідчення громадянина України. Цей документ посвідчує особу і підтверджує її приналежність до громадянства України. Тимчасове посвідчення видається особам, які досягли шістнадцятирічного віку, набули громадянства України та взяли зобов'язання припинити іноземне громадянство протягом двох років з моменту набуття громадянства України.

Іншим нормативним актом передбачено оформлення та видача тимчасового посвідчення, що підтверджує особу громадянина України. Відповідно до Порядку оформлення і видачі тимчасового посвідчення, що підтверджує особу громадянина України, який затверджено Наказом МВС України від 8 вересня 2005 року за № 758, тимчасовим посвідченням, що підтверджує особу громадянина України, є документ, який видається громадянину України службою у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб за умови подання ним заяви про втрату, викрадення або псування паспорта громадянина України, заяви за встановленим зразком та заведеної відповідної справи.

Посвідчення особи на повернення до України «насправді» передбачено законодавством України. Цей документ оформлюється і видається дипломатичними представництвами та консульськими установами України в інших державах у разі втрати особою документів, що надають права на виїзд з України та посвідчують особу під час перебування за її межами. Таке визначення цього документа надано у Положенні про посвідчення особи на повернення в Україну, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року за № 1079. І тому присутність цього документа у переліку документів, за якими встановлюють особу громадянина України за кордоном, є цілком логічним.

Так само відсутнє посилання у будь-якому іншому з перерахованих документів, окрім Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, на посвідчення біженця. Стаття 15 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» визначає, що посвідчення біженця – це паспортний документ, що посвідчує особу його власника та підтверджує факт визнання його біженцем в Україні і є дійсним для реалізації прав та виконання обов'язків, передбачених законодавством України. Такий документ призначений для посвідчення особи біженця та визначення його статусу як біженця, тобто за суттю він може бути використаний для посвідчення особи, проте, формально – ні, оскільки він відсутній у відповідному переліку.

До речі, у цьому ж Законі є посилання на інші документи, які, на мій погляд, теж можуть бути використані

для встановлення особи. Ними є: довідка про звернення по захист в Україні – документ, що засвідчує законність перебування особи на території України на період, що розпочинається з моменту звернення особи з відповідною заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, і є дійсною для реалізації прав і виконання обов'язків, передбачених законодавством України, до остаточного визначення статусу такої особи чи залишення нею території України (стаття 3 Закону); посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, – паспортний документ, що посвідчує особу його власника та підтверджує факт визнання його особою, яка потребує тимчасового захисту, і є дійсним для реалізації прав та виконання обов'язків, передбачених законодавством України (стаття 16 Закону); посвідчення особи, якій надано тимчасового захисту, – паспортний документ, що посвідчує особу його власника та підтверджує факт визнання його особою, яка потребує тимчасового захисту, і є дійсним для реалізації прав та виконання обов'язків, передбачених законодавством України (стаття 17 Закону).

На мій погляд, до переліку документів, що можуть бути використані для встановлення громадянина України особами, які посвідчують заповіти і довіреності, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, логічно було б додати ще один документ. Ним є посвідчення громадянина (громадянки), який (яка) проживає, працює (навчається) на території населеного пункту, якому в установленому порядку надано статус гірського. Оформлення та видача такого документа передбачена Положенням про порядок видачі посвідчень громадянина, який проживає, працює (навчається) на території гірського населеного пункту.

Мішанина у переліках та назвах документів жодним чином не сприяє створенню єдиної нотаріальної практики та підвищенню якості роботи нотаріусів, посадових осіб виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад, консулів та посадових, службових осіб, які посвідчують заповіти і довіреності, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. Логічно, аби повний та вичерпний перелік документів був зазначений у Законі України «Про нотаріат», а вже в відповідних підзаконних актах – інструкціях, положеннях та порядках, що регулюють вчинення нотаріальних дій конкретними особами, на які покладено обов'язок вчиняти нотаріальні дії, був дубльований з урахуванням їхньої компетенції або в підзаконних актах була б використана відсилочна норма до статті 43 Закону України «Про нотаріат».

При цьому перераховані вище колізії, неузгодженості в законодавчих актах є не настільки серйозними, як, на мій погляд, інша проблема. Проблема ця полягає у тому, що часто-густо в переліках документів, призначених для встановлення особи, передбачені такі документи, що за своїм визначенням, формою та змістом не можуть бути використані для такої цілі. Йдеться про різного типу паспортні документи. Отже, перейдемо до аналізу паспортів, тобто головних документів, які використовуються для встановлення особи та визначення громадянства. Але перед цим – невеличкий екскурс в історію українського паспорта та історію питання встановлення особи.

Паспорт громадянина України є «правонаступником» паспорта громадянина СРСР. Паспортна система у такому вигляді, як вона існує сьогодні, а паспорт, як документ, що посвідчує особу власника та підтверджує громадянство України, з'явилися не одразу. Після Жовтневої революції паспортна система у цілому була ліквідована. До першої спроби відновити паспортну систему вдалися у 1932 році. Згідно з Постановою Центрального виконавчого комітету та Ради Народних комісарів СРСР від 27 грудня 1932 року «Про запровадження єдиної паспортної системи у Союзі РСР та обов'язкової прописки паспортів» у ряді населених пунктів Радянського Союзу було запроваджено єдину паспортну систему: „В целях лучшего учета населения городов, рабочих поселков и новостроек и разгрузки этих населенных мест от лиц, несвязанных с производством и работой в учреждениях или школах и не занятых общественно-полезным трудом (за исключением инвалидов и пенсионеров), а также в целях очистки этих населенных мест от укрывающихся кулацких, уголовных и иных антиобщественных элементов Центральный Исполнительный Комитет и Совет Народных Комиссаров Союза ССР постановляет: 1. Установить по Союзу ССР единую паспортную систему на основании положения о паспортах. 2. Ввести единую паспортную систему с обязательной пропиской по всему Союзу ССР в течение 1933 года, охватив, в первую очередь, население Москвы, Ленинграда, Харькова, Киева, Одессы, Минска, Ростова-на-Дону, Владивостока... 4. Поручить правительствам союзных республик привести свое законодательство в соответствие с настоящим постановлением и положением о паспортах”. (<http://www.demoscope.ru/weekly/2002/093/arxiv01.php>).

Однак, існували категорії громадян, для яких видача паспорта не передбачалася. Селяни, військовослужбовці та інваліди не мали паспортів, через що, фактично, ці категорії громадян перетворювалися на кріпаків, тобто осіб, які не мали права не тільки виїхати за кордон до іншої держави, але й пересуватися вільно територією рідної країни, залишити межі свого населеного пункту. Тобто дістати із «широких штанов» радянський паспорт мали змогу далеко не всі мешканці СРСР, з причини відсутності наявності „краснокожей паспортины”.

Сьогодні у це важко повірити, але у загальному порядку паспорти мешканцям сільської місцевості почали видавати тільки з 1976 року(!). При чому пунктом 3 Постанови Ради Міністрів СРСР за № 677 «Про утвердження Положення про паспортну систему в СРСР» від 28 серпня 1974 року зазначалося: „Гражданам, проживающим в сельской местности, которым ранее паспорта не выдавались, при выезде в другую местность на продолжительный срок выдаются паспорта, а при выезде на срок до полутора месяцев, а также в санатории, дома отдыха, на совещания, а командировки или при временном привлечении их на посевные, уборочные и другие работы выдаются исполнительными комитетами сельских, поселковых Советов депутатов трудящихся справки, удостоверяющие их личность и цель выезда. Форма справки устанавливается Министерством внутренних дел СССР”. Цей документ свідчить про те, що наприкінці ХХ століття на теренах 1/6 земної кулі

фактично існувало кріпачтво! Навіть за умови проведення загальної паспортизації мешканцям сільської місцевості паспорти видавалися за певної умови – під час виїзду до іншої місцевості на тривалий строк, причому на строк до півтора місяці видавалися не паспорти, а довідки, які посвідчували особу та мету виїзду! До того ж, знаючи про розміри та розмахи бюрократизму (які, на жаль, все ніяк не зменшуються), що існували за радянських часів, не важко уявити, що видача паспорта або довідки (а отже, і можливість виїжджати за межі свого населеного пункту), безпосередньо залежала від доброї волі конкретного посадовця.

Загальна паспортизація почала провадитися після прийняття Постанови Ради Міністрів СРСР за № 677 «Про утвердження Положення про паспортну систему в СРСР» від 28 серпня 1974 року. Видачу паспортів нового зразка було проведено з 1 січня 1976 року по 31 грудня 1981 року. Паспортизація розповсюдилася на все населення країни, окрім військовослужбовців. Стаття 1 вказаної Постанови встановлювала, що без паспортів проживають також військовослужбовці, а документами, що посвідчують їхні особи, є посвідчення військовослужбовців, які видаються командуванням військових частин та військових установ. Військовослужбовцям, які звільнилися з рядів Військових Сил СРСР, паспорти видавалися на підставі військових квитків. При призові на військову службу паспорти здавалися до військових комісаріатів.

Тільки з моменту проведення загальної паспортизації паспорт набув значення, подібного до сучасного: паспорт громадянина СРСР зобов'язані були мати всі радянські громадяни, які досягли 16-річного віку. Так, паспорт громадянина СРСР стає основним документом, що встановлює особу радянського громадянина.

За якими документами нотаріуси встановлювали особу громадян, які звернулися до них за вчиненням нотаріальної дії за радянських часів? Тривалий час для посвідчення особи достатньо було пред'явити будь-який офіційно виданий документ – військовий квиток, партійний квиток, довідку виконкому, профспілковий квиток тощо. Визначеного переліку документів, які використовувалися для встановлення особи, для відкриття банківських рахунків, для вчинення правочинів не існувало. Якщо проаналізувати цілу низку нормативних актів, що врегульовували роботу нотаріусів, посадових осіб виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад, посадових, службових осіб, які посвідчували заповіти і довіреності, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, починаючи з першої половини XX сторіччя, то виявляється, що вперше вимога встановлення особи за конкретним переліком документів з'явилася у Законі Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про державний нотаріат» від 25 грудня 1974 року. Наприклад, ні у Постанові Ради Міністрів УРСР від 14 січня 1947 року за № 56 "Про затвердження Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій виконавчими комітетами міських, селищних і сільських Рад депутатів трудящих", ні у Постанові Ради Міністрів Української РСР від 18

листопада 1948 року за № 2712 «Про обов'язкове нотаріальне посвідчення договорів про відчуження будівель у сільських місцевостях», ні у Постанові Ради Міністрів Української РСР від 26 грудня 1956 року за № 1536 «Про затвердження Положення про державний нотаріат», ні у Постанові Ради Міністрів УРСУ від 31 серпня 1964 року за № 941 «Про затвердження Положення про державний нотаріат Української РСР та Переліку документів, на підставі яких вчиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей і майна», не було зазначено конкретного переліку документів за яким компетентні особи мали б встановлювати особу громадянина, який до них звернувся.

Вперше вимога щодо встановлення осіб громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальних дій, та вимога перевірки його дієздатності була закріплена у статті 19 Закону Української РСР «Про державний нотаріат» від 25 грудня 1974 року. В цій статті зазначалося, що при вчиненні нотаріальних дій державні нотаріуси та інші службові особи, що вчиняють нотаріальні дії, встановлюють особи громадян, їхніх представників або представників державних установ, підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та інших громадських організацій, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій. При цьому конкретні документи, що мали бути використані для встановлення особи та її дієздатності, у законі не закріплювалися.

Перелік конкретних документів, за якими встановлювали особу громадянина, що звернувся за вчиненням нотаріальних дій, був наданий в Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами Української РСР, затвердженій Наказом Міністерства юстиції Української СРСР від 31 жовтня 1975 року за № 45/5. У цьому нормативному акті вперше були сформульовані засади встановлення особи, чинні і сьогодні. Так, Інструкція вимагала від нотаріуса обов'язкового встановлення особи громадян, їхніх представників або представників державних установ, підприємств і організацій, колгоспів та інших кооперативних і громадських організацій, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій (пункт 12 Інструкції), не за будь-якими, а за конкретними документами. Для встановлення особи радянських громадян нотаріуси мали приймати паспорт, а громадян, які проживали у сільській місцевості і не мали паспортів, – довідки, що видавалися виконавчими комітетами селищних, сільських Рад депутатів трудящих. Цією нормою керувалися до спливу строків паспортизації, встановлених Положенням про паспортну систему в СРСР, тобто до 31 грудня 1981 року.

Особу неповнолітніх, які не досягли 16 років, нотаріуси встановлювали на підставі записів про них у паспортах батьків (усиновителів) або за свідоцтвом про народження, а особу військовослужбовців – на підставі посвідчення або військового квитка, які видавалися командуванням військових частин або військових установ. Особу радянських громадян, які постійно проживали за кордоном, а до СРСР приїжджали на тимчасове проживання, встановлювали за їхнім загальногромадянськими закордонними паспортами.

Особу іноземних громадян і осіб без громадянства, які проживали в СРСР, встановлювали на підставі виду на проживання в СРСР або за національним паспортом з відміткою про реєстрацію в органах внутрішніх справ. Особу іноземних громадян, які працювали у представництвах зарубіжних країн, розташованих на території Союзу РСР, мали встановлювати на підставі консульської картки або консульського посвідчення. В цій Інструкції вперше було диференційовано документи, на такі, що приймаються для вчинення будь-якої нотаріальної дії, та на такі, що приймаються для вчинення тільки окремих дій. Так, наприклад, особу громадян, які зверталися за засвідченням вірності копій документів або виписок з них, в Інструкції «дозволялося» встановлювати на підставі посвідчень, виданих установами, підприємствами, організаціями за місцем їхньої роботи.

Ще більш наближений до сучасного перелік був представлений Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, яка була затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 14 червня 1994 року за №18/5. Так, у пункті 10 цієї Інструкції зазначалося, що при вчиненні нотаріальних дій нотаріуси встановлюють особу громадянина, його представника або представника підприємства, установи, організації, який звернувся за вчиненням нотаріальних дій. Встановлення особи мало бути здійснено за паспортом або іншими документами, які б унеможливили будь-які сумніви щодо особи громадянина (паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний чи службовий паспорти, посвідчення особи моряка, посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, але не є громадянином України, національний паспорт іноземця або документ, що його замінює, свідоцтво про народження неповнолітніх, які не досягли 16 років, посвідчення водія, посвідчення інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи громадянина тощо). При посвідченні угод необхідно було з'ясувати дієздатність громадян і перевірити правоздатність юридичних осіб, які брали участь в угодах, а у разі укладення угоди представником мали перевірятися його повноваження.

Чинний Закон України «Про нотаріат» та інші акти законодавства передбачають можливість встановлення особи, окрім інших документів, за усіма видами паспортів, що оформлюються та видаються на території України. Ними є: паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт, службовий паспорт. Розглянемо детальніше кожен з цих документів та проаналізуємо їхні «можливості», з точки зору використання для встановлення особи громадянина України.

Почнемо аналіз цих документів з дослідження паспорта громадянина України. Паспорт громадянина України містить максимальну у порівнянні із іншими видами документів інформацію щодо особи, яка необхідна нотаріусу. Паспорт громадянина України містить: прізвище, ім'я та по батькові особи, дату і місце народження, фотокартку, підпис власника, відмітку про

сімейний стан власника паспорта та про реєстрацію постійного місця проживання, іноді відомості про дітей, які вносяться за проханням власника паспортів. Згідно з Положенням «Про паспорт громадянина України», затвердженим Постановою Верховної Ради України від 26 червня 1992 року, паспорт громадянина України є документом, що посвідчує особу власника та підтверджує громадянство України. Паспорт є дійсним для укладення цивільно-правових угод, здійснення банківських операцій, оформлення доручень іншим особам для представництва перед третьою особою лише на території України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України. Ще одна перевага встановлення особи саме за паспортом громадянина України – нотаріус має можливість у разі виникнення сумнівів здійснити перевірку легітимності паспорта за базою даних втрачених та викрадених паспортів Міністерства внутрішніх справ України.

У випадку подання нотаріусу з метою встановлення особи паспорта громадянина України для виїзду за кордон постає багато питань. Перше: чи може взагалі цей документ бути використаним на території України для встановлення особи громадянина, адже нормативні акти містяться різні визначення цього документа, що створює колізію? Так, відповідно до Правил оформлення і видачі паспорта громадянина України для виїзду за кордон і проїзного документа дитини, їхніх тимчасового затримання та вилучення, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 1995 року: «Паспорт громадянина України для виїзду за кордон є документом, що посвідчує особу і підтверджує громадянство України особи, на яку вони оформлені і дають право цій особі на виїзд з України і в'їзд в Україну». Тобто виявляється, що нотаріус має використати паспорт громадянина України для виїзду за кордон для встановлення особи громадянина України при вчиненні нотаріальних дій на території України. Однак, Положення «Про паспорт громадянина України для виїзду за кордон», затверджене Постановою Верховної Ради України від 26 червня 1992 року в редакції від 23 лютого 2007 року, надає принципово іншого визначення: «Паспорт громадянина України для виїзду за кордон – це документ, що посвідчує особу громадянина України під час перетинання ним державного кордону України та перебування за кордоном». Отже, з такого формулювання змісту цього документа випливає, що він не може бути використаний нотаріусом для встановлення особи на території України та для вчинення нотаріальних дій, оскільки призначений виключно для встановлення особи громадянина України під час перетинання державного кордону та за межами території України.

На практиці використання в якості документа, що встановлює особу, паспорта громадянина України для виїзду за кордон має і певні зручності, і певні недоліки. До переваг можна віднести те, що у житті виникають ситуації, коли у громадянина відсутній «внутрішній паспорт» через об'єктивні причини, наприклад, під час зміни адреси місця реєстрації, зміни прізвища тощо. У цьому випадку встановлення особи громадянина може бути здійснено за іншим документом, яким є, наприклад, паспорт

громадянина України для виїзду за кордон. У паспорті громадянина України для виїзду за кордон міститься така інформація: прізвище, ім'я, громадянство, дата народження, персональний номер, стать і місце народження пред'явника паспорта, дата видачі та найменування органу, що видав паспорт, а також дата спливу строку чинності паспорта. Важливим та корисним є те, що у паспорті такого типу вказується податковий (ідентифікаційний, персональний) номер. Однак, у цьому паспорті відсутня інформація щодо по батькові особи, відмітки стосовно місця реєстрації особи, сімейного стану. До того ж, даний документ не надає інформації про, наприклад, зміну прізвища особи у зв'язку з укладенням або розірванням шлюбу та, відповідно, про необхідність заміни паспортного документа, про граничний строк такої заміни. З аналізу даних, які містяться у паспорті громадянина України для виїзду за кордон, нотаріус не може переконатися, що особа не змінювала прізвища або ім'я чи по батькові. Такі сумніви не тільки не сприяють дотриманню принципу безспірності у вчиненні нотаріальної дії, а навпаки, надають широкого поля для порушень з боку недобросовісних осіб.

Єдиний випадок, за якого нотаріус має право безперешкодно приймати паспорт громадянина для виїзду за кордон, – коли громадянин України має постійне місце проживання за кордоном. Згідно з Порядком розгляду в дипломатичних представництвах або консульських установах України за кордоном клопотань громадян України, які виїхали за її межі тимчасово, про залишення на постійне проживання за кордоном, затвердженим Наказом Міністра закордонних справ України 22 листопада 1999 року за № 201, передбачено, що при залишенні на постійному проживанні за кордоном паспорт громадянина України підлягає здачі до органів внутрішніх справ України. Після цього до паспорта громадянина України для виїзду за кордон уноситься штамп "постійне проживання" або такий напис (з відміткою про дату внесення та із зазначенням посади і прізвища особи, яка його внесла), який скріплюється підписом посадової особи та печаткою відповідного дипломатичного представництва або консульської установи.

В абзаці другому пункту 1 Положення про паспорт громадянина України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 26 червня 1992 року, зазначено, що "документом, що посвідчує особу громадянина України за кордоном і при перетинанні державного кордону України, є паспорт громадянина України для виїзду за кордон або дипломатичний і службовий паспорти, посвідчення особи моряка і проїзний документ дитини"! Тоді за логікою законодавця, відповідно до якої до переліку документів, які використовуються для встановлення особи, включено паспорти громадян України для виїзду за кордон, цілком логічно було б додати також проїзний документ дитини, що має таке саме призначення, як і паспорт громадян України для виїзду за кордон. Нагадаю, що згідно з Постановою від 24 березня 2004 р. за № 380 «Про внесення змін до Правил оформлення і видачі паспортів громадянина України для

виїзду за кордон і проїзних документів дитини, їх тимчасового затримання та вилучення» проїзний документ дитини теж є документом, що посвідчує особу і підтверджують громадянство України. Проте, не дивлячись на те, що проїзний документ дитини містить більше інформації за свідоцтво про народження дитини, а головне – містить фотографічне зображення власника, нотаріус при вчиненні нотаріальних дій не має права приймати такий документ, оскільки його використання для встановлення особи під час здійснення нотаріальних дій не передбачене жодним законодавчим актом України. Консули теж не мають права приймати проїзний документ дитини, керуючись тим, що згідно з Положенням «Про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України» особа неповнолітнього до 16 років встановлюється за свідоцтвом про народження за умови письмового підтвердження батьками (одним із батьків) особи їхньої дитини та своєї особи. Так само не мають права використовувати проїзний документ дитини особи, які посвідчують заповіти і довіреності, що прирівнюються до нотаріально посвідчених: капітани морських або річкових суден, що плавають під прапором України, начальниками пошукових або інших експедицій тощо. На жаль, логіка у такому підході відсутня.

І Закон України «Про нотаріат», і Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, і Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України, і Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, надають права нотаріусам, посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад, посадовими, службовими особами, які посвідчують заповіти і довіреності, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, встановлювати особу за дипломатичним та службовим паспортами. Положення «Про дипломатичний паспорт України», затверджене Указом Президента України від 27 жовтня 1992 р. за № 515/92, подає визначення дипломатичного паспорта: «Дипломатичний паспорт України є документом, що дає право на виїзд з України, в'їзд в Україну та посвідчує особу громадянина України під час перебування за межами України... Особи, яким видано дипломатичні паспорти України відповідно до цього пункту, зобов'язані повернути дипломатичні паспорти України до Міністерства закордонних справ України у десятиденний строк від дня повернення в Україну». Аналогічне визначення службового паспорта наводиться у Положенні «Про службовий паспорт України», затвердженому Указом Президента України від 27 жовтня 1992 року за № 515/92. Цим Положенням передбачено такий самий порядок повернення службового паспорта до Міністерства закордонних справ України у десятиденний строк від дня повернення до України.

При цьому постає питання: в яких саме випадках нотаріус має право приймати для встановлення особи громадянина України дипломатичні та службові паспорти, адже ці документи призначені для посвідчення особи

громадянина України під час перебування за межами України? Можливо, в межах того самого десятиденного строку?

На мій погляд, ані службовий, ані дипломатичний паспорти не можуть бути використані в якості документів, які встановлюють особу громадянина України на території України, тобто при зверненні до нотаріусів України, посадових осіб виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад та інших осіб, які посвідчують заповіті і довіреності, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. Зовсім інша справа, коли ці паспорти використовуються для встановлення особи громадян України за кордоном консульськими установами України або дипломатичними представництвами України, головними лікарями, їхніми заступниками з медичної частини, черговими лікарями лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, капітанів морських або річкових суден, що плавають під прапором України, начальниками пошукових або інших експедицій тощо, тобто тими посадовими, службовими особами, які посвідчують заповіті і довіреності, що прирівнюються до нотаріально посвідчених за межами України. Адже Закон, на відміну від Інструкції, розповсюджується окрім нотаріусів України, ще й на уповноважених на вчинення нотаріальних дій посадових осіб дипломатичних представництв України та консульських установ й інших осіб. Отже, наявність дипломатичного паспорта та службового паспорта у переліку, наданому статтею 43 Закону України «Про нотаріат», є цілком виправданою, однак, наявність цих документів у переліках, наданих Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, та Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України викликає певні сумніви. Щодо Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, то в ньому має бути диференціація на дії, які здійснюються на території України, та дії, які здійснюються за межами території України.

Жодної категоричності стосовно того, приймати чи не приймати паспорт громадянина України для виїзду за кордон, службовий та дипломатичний паспорти під час вчинення нотаріальних дій, бути не може, так само, як і єдиної для всіх нотаріусів України єдиної нотаріальної практики, доки і Закон України «Про нотаріат», і Інструкція передбачають прийняття цих документів у якості документів, що посвідчують особу громадянина. І обґрунтувати нормою закону громадянину відмову у вчиненні нотаріальної дії з причини того, що особа подала не внутрішній паспорт, а паспорт громадянина України для виїзду за кордон буде важко. Отже, законних підстав у нотаріуса відмовити у прийнятті службового та дипломатичного паспортів, паспорта громадянина України для виїзду за кордон немає. При цьому, коли громадянин подає для встановлення своєї особи один з таких документів у нотаріуса завжди мають бути підстави для роздумів.

Також не все зрозуміло із використанням посвідчення особи в якості документа, що встановлює особу

громадянина. Посвідчення моряка видається громадянину України, що займає будь-яку посаду на борту судна (крім військового судна), зареєстрованого на території України чи інших держав-учасниць Конвенції про національні посвідчення особи моряків № 108 1958 року і зазвичай використовується для морського плавання. Це встановлено пунктом 1 Положення про посвідчення особи моряка, затвердженого Указом Президента України від 5 червня 1993 року за №194/93. Також посвідчення особи моряка може бути видано моряку іншої держави, який несе службу на борту судна, зареєстрованого на території України, або який зареєстрований в Україні у службі зайнятості. Посвідчення особи моряка не може бути використано на території України громадянином України, який його має, під час укладання цивільно-правових угод, здійснення банківських операцій, оформлення довіреностей іншим особам для представництва перед третьою особою. Отже, на запитання, чи має право прийматися для встановлення особи посвідчення моряка для вчинення інших нотаріальних дій (засвідчення справжності підпису, засвідчення вірності фотокопії тощо), враховуючи те, що такий документ призначений для морського плавання, та чи мають право приймати нотаріус або компетентна посадова особа на території України посвідчення моряка, який є громадянином іншої держави, на жаль, однозначної відповіді не має

Для вчинення правочинів та інших категорій нотаріальних дій, з метою встановлення особи використовуються різні переліки документів. В нормативних актах, що регулюють діяльність нотаріусів, посадових осіб виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад, консулів, посадових, службових осіб, які посвідчують заповіті і довіреності, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, містяться обмеження відносно того, які документи не можуть бути використані для встановлення особи при вчиненні правочинів. Отже, наступний після встановлення особи етап – визначення відповідності поданого документа з метою встановлення особи до характеру тієї нотаріальної дії, за вчиненням якої громадянин звернувся. Так, Закон України «Про нотаріат» надає перелік таких документів, які не можуть бути використані для встановлення особи громадянина при укладенні правочинів. Ними є: посвідчення водія, особи моряка, інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи. Аналогічні за змістом обмеження містять Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. Водночас Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України та Положення «Про порядок вчинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України» про такі обмеження «мовчать». Нагадаю, що будь-яка особа, незалежно від її статусу, яка вчиняє нотаріальні дії, має керуватися у своїй діяльності не тільки відповідними підзаконними актами

(інструкціями, подяками, положеннями), а, перш за все, нормами Закону України «Про нотаріат». Тому заборона використання визначених Законом України «Про нотаріат» документів для встановлення особи при вчиненні правочину діє у тому числі і для консулів та посадових осіб виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад. Так, обмеження використання для встановлення особи під час укладення правочинів визначеного переліку документів розповсюджується на всіх суб'єктів вчинення нотаріальних дій. При цьому слід врахувати ще й той факт, що консули України та посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад не є професійними нотаріусами, професійним юристами. А отже, приведення у відповідність до вимог Закону України «Про нотаріат» норм підзаконних актів, які регулюють діяльність суб'єктів вчинення нотаріальних дій, є особливо важливим, коли йдеться про здійснення нотаріальних дій непрофесійними нотаріусами. До того ж, такий крок сприятиме гармонізації законодавства, створенню єдиної нотаріальної практики та є виправданим, з точки зору юридичної логіки та здорового глузду.

І останнє: встановлення особи полягає у декількох логічно пов'язаних між собою діях. По-перше, нотаріус має встановити особу, яка звернулася до нього за вчиненням нотаріальних дій, згідно з визначеними законодавством документами, тобто констатувати певні факти: ім'я, прізвище та по батькові особи, вік, стать, адресу реєстрації місця проживання тощо; по-друге – з'ясувати, чи може бути використаний саме цей документ, документ, який подав громадянин, для вчинення конкретної нотаріальної дії; по-третє, упевнитися у відповідності вчинюваної нотаріальної дії до обсягу цивільної дієздатності цього громадянина. При чому і в Законі України «Про нотаріат», і в Інструкції йдеться про встановлення обсягу дієздатності виключно у зв'язку з участю у правочинах (стаття 44 Закону та пункт 14 Інструкції). Дозволю собі не погодитися з тим, що обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб визначатиметься лише у зв'язку із вчиненням правочинів. На мій погляд, обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб визначається при вчиненні будь-якої нотаріальної дії, навіть при зверненні за консультаційними послугами. Згідно зі статтею 30 Цивільного кодексу України цивільною дієздатністю є здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Незважаючи на те, що згідно зі статтею 34 того ж Цивільного кодексу України повну цивільну дієздатність має особа, яка досягла вісімнадцяти років, віковий критерій є не єдиним при визначенні дієздатності фізичної особи. Не менш важливим є критерій психічний. Так, наприклад, якщо особа страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (стаття 36 Цивільного кодексу України), вона може бути в судовому порядку обмежена у дієздатності. Наприклад, якщо до нотаріуса звернулася особа, якій виповнилося 16 років за засвідченням вірності фотокопії – її вік не стане перешкодою у вчиненні такої нотаріальної дії. Інша справа, якщо до нотаріуса звернулася та ж особа, щодо якої виникли сумніви у тому, що вона усвідомлює значення, зміст, правові наслідки такої дії (пункт 31 Інструкції про

вчинення нотаріальних дій нотаріусами України), яка зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, токсичними речовинами (пункт 39 Інструкції про вчинення нотаріальних дій нотаріусами України), то нотаріус має право відмовити у вчиненні нотаріальної дії для такої особи до з'ясування додаткових обставин. Інший приклад. За загальним правилом повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). Однак, є виключення: повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років. Це може відбутися у таких випадках: особа працює за трудовим договором, займається підприємницькою діяльністю, неповнолітня особа записана матір'ю або батьком дитини. Повна цивільна дієздатність може бути надана особі ще раніше – з чотирнадцяти років. Так, згідно зі статтею 23 Сімейного кодексу України та зі статтею 34 Цивільного кодексу України у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, а саме – з чотирнадцяти років, вона може набути повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Для перевірки обставин, які призвели до „дострокового” набуття повної дієздатності, нотаріус має вимагати надання відповідних документів: паспорт громадянина, свідоцтва, видані органами РАЦСу, трудовий договір, свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця тощо. Слід нагадати, що у разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття, у випадку припинення трудового договору, припинення фізичною особою здійснення підприємницької діяльності вже набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. У разі потреби нотаріус має право також витребувати довідку про те, що особа не страждає на психічний розлад, який може вплинути на її здатність усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними.

Отже, встановлення особи та визначення обсягу дієздатності фізичної особи – це два процеси, нерозривно пов'язані між собою, відокремити які можна тільки в межах теоретико-правового аналізу, на практиці ж це – єдиний нерозривний процес.

Висновки, які можна зробити з аналізу наведених норм чинних законодавчих актів, є не дуже втішними: у переліках документів, що використовуються нотаріусами та іншими особами, які вчиняють нотаріальні дії та посвідчують довіреності та заповіти, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, панує неузгодженість та безсистемність. На жаль.

Розглянуті у статті питання та проблеми не належать до числа найсерйозніших та найбільочіших для сучасного нотаріату. Але саме з встановлення особи починається будь-яка нотаріальна дія. Ось чому для забезпечення найбільшої ефективності і якості нотаріального процесу та для унеможливлення створення умов для визнання правочинів недійсними несуперечливість та послідовність нормативних актів у галузі використання документів для встановлення особи є дуже важливими. Без чіткого, несуперечливого, придатного для застосування та зрозумілого законодавства неможливе дотримання найголовніших принципів нотаріату – законності та безспірності у вчиненні нотаріальних дій.